

**Melania Dereszyńska-Romaniuk,
Agnieszka Woźniak-Hlebionek**

Materiały do dziejów klasztorów w zasobie Archiwum Państwowego w Bydgoszczy

słowa kluczowe: Archiwum Państwowe, Bydgoszcz, klasztory, archiwalia

W dniach od 14 do 16 kwietnia 2016 r. odbyły się ogólnopolskie obchody 1050. rocznicy Chrztu Polski. Archiwum Państwowe w Bydgoszczy już w lutym włączyło się w cykl przygotowywanych imprez, organizując wystawę *Archiwalia klasztorne w zasobie Archiwum Bydgoskiego. W 1050. rocznicę Chrztu Polski*. Wybór materiałów archiwalnych na wystawę był oczywisty, bowiem w zasobie bydgoskiego Archiwum najstarszymi obiektami z metryką sięgającą średniowiecza są archiwalia klasztorne. Przygotowanie ekspozycji stało się inspiracją do poszukiwania śladów zakonów w innych zespołach znajdujących się w Archiwum. Dlatego też przeprowadzono szeroką kwerendę w zasobie archiwalnym. Niniejsza praca ma na celu zaprezentowanie archiwaliów klasztornych oraz tych zespołów archiwalnych, w których informacje o zakonach można znaleźć. Stan zachowania archiwaliów klasztornych jest rozmaity. Waha się od zaledwie kilku do kilkuset jednostek archiwalnych. Do najliczniejszych należą akta klasztorów Cystersów w Koronowie, Norbertanek w Strzelnie, Benedyktynów w Mogilnie i Kanoników Regularnych w Trzemesznie.

Na terenie objętym obecnie działalnością Archiwum Państwowego w Bydgoszczy istniało w okresie staropolskim 30 konwentów¹. W magazynach

¹ Według zestawień P.P. Gacha, *Kasaty zakonów na ziemiach dawnej Rzeczypospolitej i Śląska 1773-1914*, Lublin 1984, ss. 254. Autor wymienia następujące konwenty: w Bydgoszczy – bernardyni, jezuici, karmelici trzew., klaryski i szarytki, w Bysławku – benedyktynki i reformaci, w Chojnicach – augustianie i jezuici, w Górcie Klasztornej (Łobżenicy) – bernardyni, w Inowrocławiu – franciszkanie konw., szarytki, w Kcyni – karmelici trzew., w Koronowie – cystersi, w Łabiszynie – reformaci, w Markowicach – karmelici trzew., w Mogilnie – benedyktyni, w Mrozowie – służebniczki, w Nowem – bernardyni, w Pakości – reformaci, w Strzelnie – norbertanie i norbertanki, w Świeciu – bernardyni i szarytki, w Topolnie – paulini, w Trzemesznie – kanonicy regularni later., służebniczki, w Zamarte – bernardyni,

bydgoskiej placówki przechowywane są dzisiaj archiwalia 21 klasztorów z terenów pruskiej Rejencji w Bydgoszczy².

W aktach klasztornych przechowywanych w Archiwum znajdują się materiały o najstarszej metryce – dokumenty. Większość z nich, zwłaszcza te najstarsze, zostały sporządzone na pergaminie, tj. wyprawionej skórze kozłej, jagnięcej lub cielęcej. Materiałem pisarskim dla młodszych dokumentów papierowych stał się papier czerpany, który powstawał przez odsączenie i formowanie pulpy roślinnej na sicie. Dokumenty pergaminowe (królewskie, książęce, papieskie, duchowieństwa) lub papierowe, nierzadko opatrzone były pieczęciami woskowymi lub oplatkowymi wyciskanymi przez papier. Pieczęć wystawcy była powszechnie stosowanym środkiem uwierzytelniania dokumentów. Wśród archiwaliów znalazły się kopiariusze dokumentów klasztoru Cystersów w Koronowie i Norbertanek w Strzelnie, zwykle mające postać oprawionych w skórę ksiąg oraz typowe akta. Do szczególnie cennych zabytków aktowych należą dwa najstarsze posiadane przez Archiwum dokumenty z klasztoru w Mogilnie (1179) i w Strzelnie (1193). Dokumenty zawierają głównie nadania lub potwierdzenia przywilejów i praw majątkowych. W zachowanych aktach klasztornych uwagę zwracają imienne wykazy braci i sióstr zakonnych, inwentarze majątku klasztoru lub zgromadzonego księgozbioru. Zasób dokumentowy Archiwum Państwowego w Bydgoszczy liczy 672 dokumenty, z których 548, a więc absolutna większość, składa się na spuściznę klasztorów.

reformacji, w Żninie – dominikanie. Poza tym, czego Autor nie wymienia, klasztor Kanoników Regularnych w Wysokiej.

² Archiwum Państwowe w Bydgoszczy (dalej APB), Klasztor Bernardynów w Bydgoszczy 1772-1828, nr zesp. 6/428, Klasztor Jezuitów w Bydgoszczy [1760] 1773-1806, nr zesp. 6/429, Klasztor Karmelitów w Bydgoszczy 1399-1834, nr zesp. 6/430, Klasztor Klarysek w Bydgoszczy [1481] 1615-1839, nr zesp. 6/431, Klasztor Dominikanów w Brześciu Kujawskim [1552] 1681-1797, nr zesp. 6/432, Klasztor Augustianów w Chojnicach [1360] 1623-1808, nr zesp. 6/433, Klasztor Franciszkanów w Inowrocławiu [1258] 1623-1830, nr zesp. 6/435, Klasztor Karmelitów w Kcyni, pow. Szubin [1717] 1776-1826, nr zesp. 6/436, Klasztor Cystersów w Koronowie, pow. Bydgoszcz 1232-1847, nr zesp. 6/437, Klasztor Reformatorów w Łabiszynie, pow. Szubin 1774-1831, nr zesp. 6/439, Klasztor Bernardynów w Łobżenicy, pow. Wyrzysk 1773-1844, nr zesp. 6/440, Klasztor Augustianów w Łobżenicy-Górze Klasztornej pow. Wyrzysk 1404, nr zesp. 6/441, Klasztor Karmelitów w Markowicach, pow. Inowrocław [1658] 1777-1827, nr zesp. 6/442, Klasztor Benedyktynów w Mogilnie [1169] 1520-1833, nr zesp. 6/443, Klasztor Bernardynów w Nowem, pow. Świecie [1520] 1784, nr zesp. 6/445, Klasztor Reformatorów w Pakości, pow. Inowrocław [1686] 1777-1806, nr zesp. 6/446, Klasztor Norbertanek w Strzelnie, pow. Mogilno 1193-1836, nr zesp. 6/448, Klasztor Kanoników Regularnych w Trzemesznie, pow. Mogilno 1224-1832, nr zesp. 6/449, Klasztor Paulinów w Topolnie, pow. Świecie [1638] 1675-1810, nr zesp. 6/450, Klasztor Kanoników Regularnych w Wysokiej, pow. Wyrzysk 1715-1802, nr zesp. 6/452, Klasztor Dominikanów w Żninie 1588-1835, nr zesp. 6/453.

Wśród archiwaliów klasztornych przechowywanych w zasobie Archiwum Państwowego w Bydgoszczy traktowanych jako dziedzictwo kulturowe klasztorów znajdują się m.in. akta dwóch konwentów zakonu augustianów: w Chojnicach z lat [1360] 1623-1808 i Łobżenicy-Górze (1404). Augustianie to męski zakon klerycki, habitowy, należący do jednego z najstarszych chrześcijańskich zgromadzeń zakonnych. Jego początki sięgają ok. 430 r. Głównym celem augustianów była działalność duszpasterska i misyjna, praca naukowa w dziedzinie teologii. W Chojnicach augustianie zostali osadzeni w 1356 r. przez wielkiego mistrza krzyżackiego Winrycha von Kniprode. Działali w mieście do 1527 r., kiedy pod wpływem ruchów reformacyjnych klasztor opustoszał. Majątek ziemski przejęło miasto. W 1623 r. nastąpiła introdukcja zakonników na część odzyskanego majątku. Klasztor toczył długotrwałe spory z miastem o zwrot majątku klasztorowego. Po 1772 r. utrudniono zakonnikom przyjmowanie nowych członków. Klasztor został zlikwidowany zarządzeniem gabinetowym króla Fryderyka Wilhelma III z 7 V 1819 r. Budynek przeznaczono na cele seminarium. Spośród zachowanych 3 jednostek aktowych tylko jeden poszyt zawiera akta własne klasztoru. Są to różne pisma, odpisy z akt wytworzone w związku z windykacją należności, prowadzonymi sporami majątkowymi itp³.

Klasztor zakonu augustianów w Łobżenicy-Górze Klasztornej w powiecie wyrzyskim – ufundował Arnold Waldowski między 1397 r. a początkiem 1404 r. Dokument potwierdzający fundację wystawił jego syn, Piotr Waldowski, w 1404 r. Augustianie otrzymali niewielką działkę poza miastem dla wzniesienia klasztoru oraz szereg innych uprawnień. Być może funkcjonowała już tradycja, według której w gaju niedaleko miasta nad studnią miała ukazać się pasterzom Matka Boska z Dzieciątkiem. Nie ma pewności, czy fundacja została zrealizowana w Górze, natomiast augustianie posiadali dom w mieście przy kościele św. Anny i opiekowali się drewnianą kaplicą pod wezwaniem Nawiedzenia NMP. Zostali usunięci z miasta w XVI w. przez nawróconych na kalwinizm właścicieli miasta, Krotowskich. Spuścizną stanowi dokument pergaminowy Arnolda Waldowskiego z 1404 r. fundujący klasztor. W XVII wieku klasztor w Górze Klasztornej zasiedlili bernardyni⁴.

Kolejne archiwalia klasztorne, które znalazły się w zasobie bydgoskiego Archiwum, należały do benedyktynów w Mogilnie, a wytworzone zostały w latach 1179-1833. Benedyktyni to zgromadzenie zakonne założone w 529 r. W swojej

³ APB, Klasztor Augustianów w Chojnicach, wstęp do inwentarza akt zespołu; Z Kratochwil, *Augustianie w Chojnicach (1356-1819)*, „Rocznik Gdański” 1989, t. 49, z. 1, s. 23-49.

⁴ APB, Klasztor Augustianów w Łobżenicy-Górze Klasztornej, wstęp do inwentarza akt zespołu; J. Pakulski, *Waldowscy i ich fundacja dla Augustianów w (Górze?)*. Z dziejów elity politycznej XIII-XIV w., [w:] *Personae Coligationes Facta*, Toruń 1991, s.130-151.

regule mnisi kładli nacisk na modlitwę oraz pracę umysłową i fizyczną. Przyczynili się do rozwoju budownictwa sakralnego, piśmiennictwa (przepisywanie ksiąg), rzemiosła artystycznego (iluminatorstwo) oraz szpitali. Do Polski dotarli w XI w. Klasztor Benedyktynów w Mogilnie należał do najstarszych w Polsce. Jego początki wiążą się z fundacją Bolesława Szczodrego, dokonaną po 1065 r. Na czele opactwa stał opat, a konwentowi przewodził przeor. Wg dokumentu fundacyjnego uposażenie klasztoru składało się z 24 wsi w Wielkopolsce i na Kujawach, 3 kościołów, 7 wsi, 10 grodów na Mazowszu, myta na Skrze, Bugu, Narwi i Wiśle. Konwent miał sprawować funkcje misyjne. W XIII w. uzyskał immunitet prawny i gospodarczy. Umożliwiło to lokację wsi klasztoru i miasta Mogilna (1398 r.) na prawie niemieckim. W 1414 r. klasztor uzyskał wójtostwo mogileńskie, a w 1426 r. patronat nad drewnianym kościołem św. Jakuba. W XVI w. w jego miejsce wzniesiono murowany kościół w stylu gotyckim, konsekrowany w 1592 r. Przebudowa romańskich budynków klasztoru i klasztornego kościoła św. Jana trwała do XVI w. Klasztor nie prowadził szkoły parafialnej. Biblioteka klasztorna w 1824 r. liczyła 608 tomów. W pierwszych dziesięcioleciach XVIII w. klasztor znacznie zubożał. W 1773 r. władze pruskie sekularyzowały klasztor w Mogilnie i skonfiskowały należące do niego dobra ziemskie. W 1833 r. konwent mogileński został rozwiązany. Budynki poklasztorne przeznaczono na mieszkania dla wikariuszy i na szkoły, a kościół św. Jana w 1867 r. stał się kościołem parafialnym. Zachowana spuścizna liczy 110 jednostek aktowych, w tym 50 dokumentów, 1 księgę i 59 teczek akt. Najcenniejszą jednostką jest sumariusz archiwaliów klasztornych z XVIII w., pozwalający na podstawie krótkich, lakonicznych adnotacji zorientować się w tematyce zaginionych dokumentów. Zachowane dokumenty dotyczą uposażenia klasztoru, w mniejszym stopniu odnoszą do jego działalności religijnej. Liczną grupę stanowią dokumenty z pierwszej ćwierci XV w. dotyczące inkorporacji kościoła św. Jakuba w Mogilnie do klasztoru mogileńskiego. Jeden z zachowanych dokumentów datowany na 1103 r. jest XIII-wiecznym falsyfikatem. Nie zachowały się materiały dotyczące starań klasztoru o uzyskanie immunitetu prawnego i gospodarczego, a także jego działalności w zakresie lokacji wsi na prawie niemieckim w XIII/XIV w. Zachowane akta wyodrębniają się w cztery grupy: życie religijne i jego organizacja, uposażenie klasztoru, karne sprawy sądowe, sprawy majątkowe klasztoru po 1772 r. Nie zachowały się materiały o wewnętrznej organizacji klasztoru. Nie ma także archiwaliów z ostatniego okresu istnienia klasztoru, tj. z lat 1796-1832⁵.

⁵ APB, Klasztor Benedyktynów w Mogilnie, wstęp do inwentarza akt zespołu; Bernardyni w Wielkopolsce, praca zbiorowa, Poznań 1983 s. 35-39; Bernardyni w Polsce, s. 74-79.

Z dokumentacji aktowej zgromadzenia zakonnego bernardynów Archiwum posiada akta klasztoru w Bydgoszczy z lat 1772-1828, Łobżenicy-Górcze Klasztornej w pow. wyrzyskim (1773-1844) oraz Nowem w pow. świeckim ([1520] 1784). Bernardyni (Zakon Braci Mniejszych Bernardynów) to odłam franciszkanów o ściślejszej regule (obserwanci). Bernardyni przyczynili się do utrwalenia religijności w Polsce, byli kaznodziejami obozowymi, pielęgowali chorych. Bernardyni zostali sprowadzeni do Bydgoszczy 5 XII 1480 r. przez bpa kujawskiego, Zbigniewa z Oleśnicy, na polecenie Kazimierza Jagiellończyka. Teren pod budynki zapewnił król, a środki na utrzymanie donatorzy. Klasztor, początkowo drewniany, po 1550 r. został odbudowany jako murowany. Działalność koncentrowała się na prowadzeniu bractw, pracy kaznodziejskiej, propagowaniu nabożeństwa loretańskiego. Zakonnicy prowadzili pracę wśród protestantów, opiekowali się kościołem św. Idziego, do którego uczęszczali katolicy pochodzenia niemieckiego. Przy klasztorze istniało studium filozofii, a następnie retoryki. Po 1772 r. klasztor został poddany kontroli władz pruskich. W 1815 r. zakazano przyjmowania nowicjuszy. Ostatecznie został zlikwidowany w 1829 r., gdy ostatni zakonnik opuścił klasztor. W spuściźnie liczącej 9 jednostek aktowych tylko 2 powstały w klasztorze. Jest to notatnik gwardianów z lat 1824-1828 i rozprawa teologiczna. Pozostałe akta zostały wytworzone w związku ze sprawowanym przez administrację pruską nadzorem nad klaszturem, jego majątkiem i sprawami finansowymi oraz stanem obiektów⁶.

W Górcze Klasztornej bernardyni osiedlili się w 1636 r. przy istniejącym drewnianym kościele za zezwoleniem prymasa Jana Wężyka i objęli opieką sanktuarium Matki Boskiej. Wprowadzenie odbyło się w 1638 r. Bernardyni rozpoczęli budowę nowego klasztoru i kościoła, konsekrowanego w 1728 r. Głównym zajęciem zakonników była posługa duszpasterska licznych pątników gromadzących się w czasie świąt. Prowadzili również działalność kaznodziejską, misje ludowe, a także działalność misjonarską wśród ludności niemieckiej. Od 1828 r. prowadzili parafię łobżenicką. W 1829 r. urządzono w klasztorze dom księży emerytów, przeniesiony w 1840 r. do Osiecznej. Kasata nastąpiła 15 IX 1841 r. Władze przekazały kościół wraz z klaszturem parafii katolickiej w Łobżenicy. Spuściźnie stanowi 6 jednostek aktowych wytworzonych przez administrację pruską dotyczących kontroli stanu personalnego klasztoru, świadczeń w naturze na rzecz klasztoru i samego majątku⁷.

⁶ APB, Klasztor Bernardynów w Bydgoszczy, wstęp do inwentarza akt zespołu; Bernardyni w Wielkopolsce, praca zbiorowa, Poznań 1983 s. 35-39.

⁷ APB, Klasztor Bernardynów w Łobżenicy-Górcze Klasztornej, wstęp do inwentarza akt zespołu; Bernardyni w Polsce, s. 74-79.

W Nowem klasztor Bernardynów istniał pierwotnie od 1282 r. W 1335 r. fundację wznowił wielki mistrz krzyżacki, Dytrych von Altenburg. Wszystkie prawa klasztoru potwierdził przywilej króla Zygmunta I z 1520 r. Z postępowaniem reformacji klasztor zaczął podupadać, gdyż nie przybywało zakonników. Po 1561 r. w Nowem nie było już zakonników. W 1603 r. przeniesiono własność klasztoru z prowincji saskiej do polskiej prowincji bernardynów i w 1604 r. zakonnicy wrócili do miasta. Rewindykowano własność klasztorną, zorganizowano działalność duszpasterską, powstały bractwa kościelne. W 1810 r. zakazano przyjmowania nowych zakonników. Ostatni zmarł w 1822 r. Klasztor został oficjalnie zlikwidowany w 1823 r. Budynki klasztorne rozebrano, a kościół w 1846 r. przekazano protestantom. W Archiwum zachował się jedynie potwierdzony przez burmistrza miasta w 1784 r. odpis dokumentu Augusta III, króla Polski, z 30 XII 1748 r. potwierdzający przywilej Zygmunta I z 20 VIII 1520 r., w którym uznawał prawa i przywileje klasztoru, potwierdzony przez Augusta II 27 X 1724 r.⁸

Wyjątkowo liczna jest spuścizna archiwalna zakonu cystersów w Koronowie. Zakres chronologiczny dokumentacji zgromadzonej dla tego zakonu obejmuje lata 1232-1847. Cystersi jako zakon mniszy został założony w 1098 r. we Francji. Początkowo cystersów obowiązywała surowa asceza, wprowadzili proste pożywienie, znacznie uprościli liturgię, a także zrezygnowali z wszelkich beneficjów i monopoli feudalnych, podejmując pracę na roli. W XIII w. odeszli od ścisłej reguły ubóstwa, przyjmując liczne nadania ziemskie z ludnością zależną. Rozwinęli rolnictwo, ogrodnictwo, sadownictwo, hodowlę owiec i zwierząt pociagowych. Do Polski cystersi przybyli w XII w., kładąc podwaliny pod polskie chrześcijaństwo i polską kulturę. Klasztor był lokowany w 1250 r. w Byszewie przez skarbnika kujawskiego Mikołaja, za poparciem księcia Kazimierza Konradowicza. Następnie został przeniesiony do wsi Smeysze (Koronowo), gdzie powstały murowane zabudowania klasztorne. W 1315 r. klasztor już stał, nie można jednak określić czy cały. Ostateczne zakończenie budowli miało miejsce około połowy XIV w. W 1368 r. klasztor przystąpił do lokacji miasta Koronowa na prawie magdeburskim. Rozwój klasztoru do początków XV w. sprawił, że stał się największym właścicielem ziemskim na Północnych Kujawach, posiadając na początku XV w. 53 miejscowości. Klasztor ucierpiał w latach 1655-1660 i podczas wojny północnej. Zniszczenia te zostały jednak usunięte, a sytuacja klasztoru na tyle się poprawiła, że rozpoczęto budowę nowych obiektów klasztornych i zmianę wyposażenia kościoła. Po 1772 r. władze pruskie poddały klasztor nadzorowi i kontroli, zmierzając do jego stopniowej likwidacji. Ostateczna likwidacja klasztoru nastąpiła w 1819 r. Zabudowania klasztorne przeznaczono na więzienie, a kościół

⁸ APB, Klasztor Bernardynów w Nowem, wstęp do inwentarza akt zespołu.

stał się parafialnym. Akta cystersów w Koronowie to najlepiej zachowany zespół akt klasztornych. Liczy ogółem 561 jednostek aktowych, z których 223 to dokumenty. Zachował się również kopiariusz dokumentów. Wśród dokumentów występują papieskie, zwierzchnich władz zakonnych, królewskie i książęce oraz wystawione przez klasztor i osoby prywatne. Pochodzą one z XIII-XVIII w., a dotyczą przede wszystkim różnych form uposażenia klasztoru, nadania dóbr, zwolnień z powinności na rzecz państwa, rozstrzygnięć spraw spornych oraz lokowania wsi na prawie magdeburskim. Akta własne odnoszą się do spraw wewnętrznych klasztoru oraz jego majątku. Powstały głównie w XVIII w., ale znajdują się w nich informacje dla okresu wcześniejszego. Akta pruskich urzędów powstały w związku z przejściem kontroli nad klasztorem i jego majątkiem, roszczeniami majątkowymi wobec klasztoru i osób trzecich⁹.

Spuścizna po zgromadzeniu zakonnym dominikanów obejmuje dwa klasztory: w Brześciu Kujawskim za lata [1552] 1681-1797 oraz w Żninie z lat 1588-1835. Dominikanie jako katolicki zakon kaznodziejski założony został w pierwszej połowie XIII w. Oficjalnie został zatwierdzony 22 XII 1216 r. przez papieża Honoriusza III. Celem działalności dominikanów było prowadzenie misji, pracy duszpasterskiej i nauczanie. Do Polski pierwsi dominikanie przybyli ok. 1223. Klasztor w Brześciu Kujawskim został ufundowany przez Kazimierza Konradowicza po 1244 r. Podstawą działalności dominikanów było kaznodziejstwo, początkowo wśród pospółstwa. Prowadzono szkołę wraz z biblioteką. Klasztor funkcjonował do 1820 r., kiedy został zlikwidowany przez władze Królestwa Polskiego. W spuściznie liczącej 7 jednostek aktowych zachował się jeden oryginalny dokument królewski z 1681 r., dwa odpisy dokumentów królewskich i kontrakt dzierżawny. Pozostałe archiwalia powstały w związku ze sprawowanym przez administrację pruską nadzorem nad klasztorem i jego majątkiem¹⁰.

Klasztor Dominikanów w Żninie został fundowany bezpośrednio po najeździe krzyżackim w 1331 r. przez arcybiskupa gnieźnieńskiego Janisława. Otrzymał ziemię z ogrodem, wolne rybołówstwo na jeziorach żnińskich, młyn z sadzawką w Kosmowie i 3 jatki. Konsekracja murowanego kościoła klasztornego pod wezwaniem św. Jana Chrzyciela miała miejsce w 1338 r. W 1447 r., po pożarze,

⁹ Klasztor Cystersów w Koronowie, wstęp do inwentarza akt zespołu; Pommerliches Urkundenbuch, wyd. M. Perlbach, Gdańsk 1882, s. 389; R. Kozłowski, *Rozwój uposażenia klasztoru cysterskiego w Byszewie (Koronowie) do końca XIV w.*, Warszawa-Poznań 1972, s. 18; S. Skibiński, Gotycka architektura pocysterskiego kościoła w Koronowie, „Prace Komisji Historii Sztuki” BTN, t. 2, 1967, s. 16; E. Okoń, *Zabudowa klasztoru cysterskiego w Koronowie w XVIII stuleciu*, [w:] *Conservatio est aeterna creatio. Księga dedykowana prof. Janowi Tajchmanowi*, red. J. Krawczyk, Toruń 1999, s. 239-252.

¹⁰ APB, Klasztor Dominikanów w Brześciu Kujawskim, wstęp do inwentarza akt zespołu; Dominikanie w Wielkopolsce, s. 207.

rozpoczęto budowę nowego klasztoru. W 1596 r. klasztor uzyskał beneficjum w Górze, podmiejskiej wsi. Od XVII w. klasztor stopniowo podupadał. W 1819 r. władze wydały dekret o jego zniesieniu ze względu na zły stan budowlany. W 1821 r. został rozebrany, a na jego miejscu zbudowano kościół ewangelicki. Spuściznę stanowią 3 dokumenty pergaminowe z końca XVI w. nadane klasztorowi w związku z otrzymaniem beneficjum we wsi Góra. Pozostałe 10 jednostek aktowych zostało wytworzonych przez administrację pruską¹¹.

Dla klasztoru Franciszkanów w Inowrocławiu zachowała się dokumentacja z lat [1258] 1623-1830. Franciszkanie to zakon nowego typu, założony został przez św. Franciszka z Asyżu na początku XIII w. W 1220 r. franciszkanie uzyskały potwierdzenie reguły od papieża Honoriusza III i przyjęły oficjalną nazwę Braci Mniejszych. Głosząc potrzebę ubóstwa i miłości bliźniego, uwagę skupiali na działalności kaznodziejskiej i obsłudze ludności w ośrodkach miejskich. Klasztor Franciszkanów w Inowrocławiu został ufundowany w 1238 r. przez księcia kujawskiego, Kazimierza Konradowica. Szybko wymurowany klasztor stał się miejscem podpisywania licznych układów i porozumień, a także miejscem części obrad sądu papieskiego w 1320 r. w sporze z zakonem krzyżackim o Pomorze Gdańskie. Uległ zniszczeniom w czasie działań wojennych w 1431 r. i 1655 r. W klasztorze istniała szkoła filozoficzna (po 1480 r.), obserwatorium astronomiczne (po 1617 r.), biblioteka. Po 1772 r. został poddany nadzorowi władz pruskich. Zabroniono przyjmowania nowicjuszy, przejęto majątek na skarb państwa. Ostateczna likwidacja nastąpiła w 1819 r. Budynek klasztorny rozebrano w 1821 r., a kościół w 1872 r. Spuściznę stanowi 26 jednostek aktowych. Akta własne klasztoru to odpisy dokumentów, wypisy z akt grodzkich dotyczące spraw majątkowych związanych z otrzymaniem darowizn pieniężnych i zapisem dóbr na rzecz klasztoru, spory sądowe na tle majątkowym, materiały o klasztorze, jego składzie personalnym i bibliotece. Pozostałe materiały zostały wytworzone w związku z wprowadzonym nadzorem administracyjnym nad klasztorem i przejęciem jego majątku¹².

Na terenie Bydgoszczy działał także zakon jezuitów. Zgromadzona w Archiwum dokumentacja pochodzi z lat [1760] 1773-1806. Towarzystwo Jezusowe, męski zakon kleryków regularnych, zostało założone w Paryżu w 1534 r. przez św. Ignacego Loyolę. W 1540 r. zatwierdził je papież Paweł III. Głównym celem zakonu było wspieranie kościoła, przede wszystkim papieża, w realizacji najtrudniejszych zadań i w walce z najpoważniejszymi zagrożeniami, zwłaszcza

¹¹ APB, Klasztor Dominikanów w Żninie, wstęp do inwentarza akt zespołu; Żnin 700 lat dziejów miasta, Bydgoszcz 1965, s. 50, 72.

¹² APB, Klasztor Franciszkanów w Inowrocławiu, wstęp do inwentarza akt zespołu; Dzieje Inowrocławia, red. M. Biskup, t. 1, s. 147.

z reformacją. W Polsce jezuita pojawili się w 1564 r. w Braniewie. Do Bydgoszczy zostali sprowadzeni w 1616 r. jako kaznodzieje i spowiednicy przy kościele farnym. W 1618 r. utworzono misję, rok później rezydencję podlegającą kolegium w Toruniu. Na przełomie lat 1648/1649 ukończono świątynię, a w 1653 r. kolegium. Przy kościele istniał teatr, bursa muzyczna oraz bractwa kościelne. Zakon rozwiązał w 1773 r. Klemens XIV, choć w Prusach jezuita mogli działać dłużej. W 1782 r. kolegium zostało ostatecznie zlikwidowane, a majątek przeznaczony na cele edukacyjne. Brak akt własnych klasztoru. Zachowane 3 jednostki aktowe, wytworzone przez administrację, dotyczą sporu z Żydowską Gminą Wyznaniową w Inowrocławiu w sprawach finansowych, sprawowania nadzoru nad klasztorom przez administrację pruską i naprawy budynku poklasztorowego¹³.

Najstarszym katolickim zakonem kleryckim byli kanonicy regularni. W zasobie bydgoskiego Archiwum zachowały się archiwalia dwóch zgromadzeń zakonnych: w Trzemesznie (dokumentacja pochodzi z lat 1224-1832) oraz w Wysokiej (1715-1802). Zakon kanoników regularnych zorganizowany był wg reguły św. Augustyna. Wywodził się od tzw. biskupich wspólnot tworzonych na przełomie IV i V w. i objętych wielką reformą po synodzie laterańskim w 1059 r. (oficjalna data powstania zakonu). Kanonicy regularni zajmowali się przede wszystkim duszpasterstwem. Do Polski trafili na przełomie XI i XII w. Klasztor w Trzemesznie istniał już około 1130 r. Początkowo klasztor był prepozyturą. Na czele konwentu stał prepozyt (proboszcz) i przeor. W 1441 r. klasztor wyniesiono do godności opactwa. Do najdawniejszych posiadłości klasztoru, oprócz samego Trzemeszna, należał kościół św. Idziego w Inowłodziu z dwiema wsiami, karczmami oraz dochodami z przewozu przez Pilicę. Zrąb uposażenia klasztoru kształtował się do końca XIV w.: obiekty w Wielkopolsce, Łęczyckiem, Sandomierskiem, Małopolsce, a w późniejszym okresie także na Rusi. Według szacunków tylko na terytorium późniejszego Wielkiego Księstwa Poznańskiego klasztor posiadał 21 814 ha ziemi. Już od XII w. klasztor wznosił w posiadanych wsiach częściowo drewniane, a częściowo murowane kościoły. Kościół w Trzemesznie był przebudowywany kilkakrotnie, począwszy od XII w. aż do 1791 r. Od XIV w. istniała szkoła przyklasztorna, która w latach 1774-1775 przekształciła się w „collegium nobilium”, zmienione później na gimnazjum (zamknięte w 1863 r.). Biblioteka klasztorna w 1810 r. liczyła 8-10 tysięcy tomów. Klasztor prowadził również przytułek dla ubogich. Polityka władz pruskich doprowadziła do powolnego upadku tego konwentu. Ostatecznie 22 I 1836 r. klasztor zamknięto. Kościół przekazano

¹³ APB, Klasztor Jezuitów w Bydgoszczy, wstęp do inwentarza akt zespołu; S. Załęski, *Jezuici w Polsce*, t. 1-5, Lwów-Kraków 1900-1906; E. Alabrudzińska, *Kolegium jezuickie w Bydgoszczy w XVII-XVIII w.*, „Kronika Bydgoska” 1991, t. 9, s. 179-193.

parafii, a zabudowania poklasztorne zburzono. Spuścizna klasztoru liczy 102 jednostki aktowe, w tym dokumenty, listy i varia stanowią 65 jednostek, zaś akta 37 jednostek. Dokumenty dotyczą różnych form uposażenia klasztoru, nadań majątkowych, zwolnień z powinności na rzecz państwa oraz rozstrzygnięć w sprawach spornych. W dokumentach znajdują także odbicie starania o immunitet prawny. Wśród dokumentów występuje falsyfikat z XVI w. datowany na 1362 r. Jeden z zachowanych listów jest prywatną korespondencją ucznia szkoły klasztornej do matki i został prawdopodobnie zatrzymany przez cenzurę klasztorną. W skład variów wchodzi fragmenty stron ksiąg i dokumentów użytych do opraw, m.in. fragment kalendarza z cyzjojanem, obejmujący 6 miesięcy, pochodzący z połowy XV w. Prawdopodobnie jest najstarszym tego rodzaju obiektem w Polsce. Akta zawierają m.in. oryginały i odpisy z ksiąg grodzkich dotyczące nadań, kontraktów majątkowych i wyroków sądowych w sprawach spornych, m.in. między miastem Trzemesznem a klasztorem. Ponadto są tam inwentarze, testamenty i zarządzenia porządkowe klasztoru w jego dobrach. Brak natomiast dokumentów obrazujących organizację wewnętrzną klasztoru i jej zmiany na przestrzeni wieków¹⁴.

W 1696 r. istniejący w Wysokiej drewniany kościół parafialny pod wezwaniem św. Marcina otrzymali w zarząd kanonicy regularni z Trzemeszna. Zabezpieczenie ich egzystencji stanowiła fundacja Apolonii Tuczyńskiej, w której zakonnicy otrzymali wsie Dembówko i Jeziorki oraz kwotę 6 tys. tyńfów. W 1727 r. rozpoczęto budowę nowego kościoła, konsekrowanego w 1729 r. Klasztor istniał do 1785 r., a po jego likwidacji kościół przejęła miejscowa parafia. Spuścizna klasztoru liczy 6 jednostek aktowych wytworzonych przez administrację pruską w związku z kontrolą dochodów klasztoru i przejęciem jego majątku¹⁵.

Trzecim z kolei zgromadzeniem zakonnym działającym na terenie Bydgoszczy byli karmelici. Zgromadzona przez Archiwum dokumentacja tego klasztoru pochodzi z lat 1399-1834. W zasobie Archiwum przechowywane są również akta klasztoru Karmelitów w Kcyni i Markowicach. Zakon karmelitów powstał w połowie XII w. Zakonnicy prowadzili ascetyczny tryb życia. W 1245 r. na kapitule generalnej potwierdzono profil maryjny zakonu. Bullą Innocentego IV z 1247 r. zakon został uznany za żebrzący, wskutek czego zakonnicy podejmowali studia i działalność apostołską przy swoich klasztorach. W Polsce pojawili się w 1390 r. w Krakowie sprowadzeni przez królową Jadwigę z Czech. W drugiej połowie XVI w. nastąpił, zatwierdzony w 1593 r. przez Klemensa VIII, podział na dwie gałęzie: karmelitów trzewiczkowych i posiadających surowszą regułę karmelitów bosych. Karmelitów do Bydgoszczy sprowadzono prawdopodobnie

¹⁴ APB, Klasztor Kanoników Regularnych w Trzemesznie, wstęp do inwentarza akt zespołu.

¹⁵ APB, Klasztor Kanoników Regularnych w Wysokiej, wstęp do inwentarza akt zespołu.

w 1398 r. Fundację zatwierdził papież Bonifacy IX w 1401 r. Klasztor powstał na Przedmieściu Gdańskim, niedaleko mostu przez Brdę. Murowane zabudowania klasztorne wraz z kościołem ukończono w połowie XVI w. Karmelici prowadzili działalność kaznodziejską, szerzyli kult maryjny. Najważniejszą rolę poza miastem odgrywało Bractwo Matki Boskiej Szkaplerznej. Istniały też Bractwa: św. Józefa, Różańcowe, Opieki Matki Boskiej oraz muzyczne. Po 1772 r. klasztor poddano nadzorowi władz pruskich, pozbawiono majątku i ostatecznie zlikwidowano w 1816 r. Zabudowania klasztorne przeznaczono na szkołę. Zachowało się 77 jednostek aktowych, w tym 22 dokumenty. Są to nadania majątkowe na rzecz klasztoru, potwierdzenie jego uprawnień przez władców i papieży, umowy majątkowe, dokumenty otrzymane w związku z działalnością religijną klasztoru i funkcjonujących przy nim bractw. Akta klasztorne dotyczą głównie spraw majątkowych. Materiały wytworzone przez władze pruskie dotyczą nadzoru administracyjnego nad klasztorem i jego finansami, przejęcia majątku klasztorowego i roszczeń klasztoru wobec osób trzecich¹⁶.

Do Kcyni w powiecie szubińskim zakon karmelitów został sprowadzony w 1612 r. staraniem arcybiskupa gnieźnieńskiego, Wojciecha Baranowskiego. Był skromnie uposażony. Budowę murowanych zabudowań klasztornych ukończono w 1780 r. Słynął z drewnianego krucyfiksów uważanego za cudowny. Klasztor został zlikwidowany przez władze pruskie w 1831 r. Budynek klasztorne przeznaczono na szkołę, a kościół przekazano parafii katolickiej. Spośród 13 zachowanych jednostek aktowych jedna została wytworzona w klasztorze. Są to pokwitowania otrzymanych sum. Pozostałe materiały zostały wytworzone przez organy administracyjne w związku z podjętym przez władze pruskie nadzorem nad majątkiem, jego przejściem, finansami klasztorowymi i kontrolą stanów osobowych w klasztorze. Akta pochodzą z lat [1717] 1776-1826¹⁷.

Klasztor Karmelitów Trzewickich w Markowicach (pow. Inowrocław) został ufundowany w 1626 r. Z powodu szczupłego uposażenia przebywało w nim zaledwie kilku zakonników. W kościele znajdowała się cudowna figura NMP z Dzieciątkiem. Dekretem władz pruskich z 26 VII 1825 r. klasztor zlikwidowano. Spuścizna archiwalna klasztoru w Markowicach liczy 4 jednostki

¹⁶ APB, Klasztor Karmelitów w Bydgoszczy, wstęp do inwentarza akt zespołu; Z. Małewski, *Bractwo Matki Boskiej Szkaplerznej w Bydgoszczy*, „Przegląd Bydgoski” 1937, r. 5, z. 2; W. Węgrzyn-Klisowska, *Bydgoskie bractwo muzyczne z XVII w. przy klasztorze karmelitów*, BTN Prace Wydziału Nauk Humanistycznych Seria C Nr 16, s. 139-142; F. Mincer, *Dzieje Bydgoszczy do r. 1806*, Zielona Góra 1992, s. 235; T.M. Trajdos, *U zarania karmelitów w Polsce*, Warszawa 1993, s. 15.

¹⁷ APB, Klasztor Karmelitów w Kcyni, wstęp do inwentarza akt zespołu; A. Szudrowicz, *Karmelici w Kcyni (1612-1635). Rola zakonu w życiu miasta i okolicy*, Bydgoszcz 2001, s. 32-38, s. 141-142.

aktowe dotyczące spraw majątkowych, nadzoru nad klasztorem, jego stanu osobowego oraz roszczeń o zwrot kapitału od hrabiego von Kalkreutha w Koźminie. Zakres chronologiczny archiwaliów obejmuje lata [1658] 1777-1827¹⁸.

Jedynym żeńskim zakonem z terenu Bydgoszczy, dla którego zachowała się dokumentacja są klaryski. Akta tego zgromadzenia pochodzą z lat [1481] 1615-1839. Klaryski, franciszkański żeński zakon kontemplacyjny, został założony w 1212 r. przez św. Franciszka i św. Klarę w Asyżu. Regulę zakonu zatwierdził ostatecznie w 1263 r. papież Urban IV. W Polsce klaryski pojawiły się w 1255 r. Najstarsze opactwa powstały w Zawichoście, Starym Sączu oraz Gnieźnie. Klasztor Klarysek w Bydgoszczy powstał w 1614 r. głównie dzięki wsparciu rodziny Rozrażewskich, Zofii Potulickiej, Kacpra Zebrzydowskiego. Pierwszą przełożoną była Anna z Rozrażewskich Smuszewska. Bullę erekcyjną wydał 15 V 1615 r. papież Paweł V. Klasztor usytuowano na Przedmieściu Gdańskim dzięki darowiźnie miasta. Konsekracja sióstr nastąpiła w 1619 r., a budowę kościoła zakończono w 1645 r. Od 1772 r. klasztor został poddany nadzorowi władz pruskich. Ostateczna likwidacja nastąpiła w 1835 r. W spuściznie liczącej 20 jednostek aktowych zachował się jeden dokument – akt erekcyjny klasztoru z 1615 r. Akta powstałe w klasztorze dotyczą spraw majątkowych, donacji, prowadzonych sporów oraz zakonnicy (wykaz). Pozostałe materiały wytworzyły władze pruskie¹⁹.

Kolejnym żeńskim zakonem działający na terenie bydgoskiej Rejencji, którego archiwalia znajdują się w zasobie Archiwum Państwowego w Bydgoszczy, były norbertanki w Strzelnie. Akta tego klasztoru pochodzą z lat 1193-1836 i należą do jednych z najliczniej zachowanych. Norbertanki (Zgromadzenie Sióstr Kanoniczek Regularnych Zakonu Premonstratensów) to katolicki żeński zakon kontemplacyjny, założony został w 1120 r. Propaguje kult maryjny oraz eucharystię. Do Polski został sprowadzony w 1162 r. Po raz pierwszy norbertanie (premonstratensi) osiedlili się w Polsce w roku 1126 we Wsi Kościelnej pod Kaliszem. Pierwszy w Polsce konwent żeński założono w Strzelnie w roku 1170. Jego fundatorem był Piotr Wszeborowic, także wojewoda kujawski i kasztelan kruszwicki. Norbertanki przybyły do Strzelna w latach 1175-1190 i przebywały do końca XVIII w. Klasztor podlegał opactwu premonstratensów na Olbinie we Wrocławiu, który zapewniał obsadę prepozyta z pomocnikami i reprezentował klasztor wobec władz kościelnych, przeprowadzał wizytacje, delegował braci pełniących funkcje spowiedników, zarządców dóbr, plebanów w podległych klasztorowi parafiach.

¹⁸ APB, Klasztor Karmelitów w Markowicach, wstęp do inwentarza akt; K.J. Łoziński, *Bezcenny skarb ziemi kujawskiej. Sanktuarium Matki Boskiej pani Kujaw królowej miłości i pokoju w Markowicach*, Markowice 1987, s. 9.

¹⁹ B. Janiszewska-Mincer, *Z dziejów kościoła i klasztoru klarysek*, „Kalendarz Bydgoski” 1985, r. 18, s. 59-82.

Władzę zwierzchnią nad konwentem sprawował prepozyt, reprezentujący go na zewnątrz i odpowiadający za jego stan. W ważniejszych sprawach majątkowych musiał mieć zgodę przeoryszy. Dla utrzymania i rozwoju klasztor otrzymał przy lokacji m.in. uposażenie ziemskie w postaci 13 wsi i dziesięcinę z grodu kruszwickiego oraz z targu w Inowrocławiu i w Kwieciszewie. Do budowy kościoła i klasztoru przystąpiono pod koniec XII w. Bazylikę Świętej Trójcy ukończono w połowie XIII w. W XIV w. zarówno kościół, jak i sam klasztor, był niszczony i uległ pożarowi. Zabudowania klasztorne pobudowano w XV w. Klasztor utrzymywał, będącą pewnego rodzaju szkołą, pensję dla dziewcząt pochodzenia szlacheckiego, partycypował w utrzymaniu szkoły kolegiackiej w Kruszwicy. Dla celów liturgicznych utrzymywał kapelę klasztorną. Po zajęciu Strzelna przez Prusy klasztor został poddany nadzorowi administracyjnemu. Pozbawiony majątku został ostatecznie zlikwidowany w 1835 r. Spuścizna klasztoru liczy 220 jednostek aktowych, w tym 160 dokumentów. Są wśród nich papieskie, zwierzchnich władz zakonnych, królewskie i książęce oraz wystawione przez klasztor i osoby prywatne. Dotyczą m.in. uposażenia klasztoru, nadania dóbr, poświadczenia posiadanych przywilejów, rozstrzygnięć spraw spornych. Interesujący jest dokument papieża Celestyna III z 1193 r. przyjmujący klasztor w Strzelnie pod opiekę Stolicy Apostolskiej. Akta własne klasztoru to kopiariusz dokumentów i teczka odpisów akt grodzkich inowrocławskich i kruszwickich z lat 1600-1748. Akta okresu pruskiego dotyczą spraw administracyjnych oraz majątkowych, powstałe po roku 1773, ale zawierają również informacje dla okresu wcześniejszego. Większość dotyczy gospodarowania majątkiem, roszczeń wobec klasztoru i osób trzecich. Niektóre odnoszą się do miejscowości leżących w Królestwie Polskim, w związku z ciężącymi na nich zapisami na rzecz klasztoru. Występują także m.in. plany zabudowań klasztornych i szczegółowy opis majątku klasztornego, w tym miasta Strzelna²⁰.

Z terenu powiatu świeckiego, poza bernardynami w Nowem, Archiwum Bydgoskie przechowuje akta zespołu paulinów w Topolnie powstałe w latach [1638] 1675-1810. Paulini to katolicki zakon pustelniczy oparty na zmodyfikowanej regule augustiańskiej, przystosowanej do życia kontemplacyjnego. Został zatwierdzony przez papieża Klemensa V w 1306 r. Paulini przybyli do Polski z Węgier w 1382 r., a w 1383 r. objęli klasztor na Jasnej Górze w Częstochowie, ufundowany przez Władysława Opolczyka. Zasłynęli jego obroną w czasie potopu szwedzkiego. Paulini przybyli do Topolna w 1682 r. z Częstochowy. Fundatorami klasztoru byli członkowie rodziny Konarskich, zwłaszcza ks. Adam Zygmunt Konarski, kanonik i proboszcz katedry warmińskiej. Aktu erekcji dokonał 25 IV 1685 r.

²⁰ APB, Klasztor Norbertanek w Strzelnie, wstęp do inwentarza akt zespołu.

biskup kujawski, Bonawentura Madaliński. Potem zakon toczył spory majątkowe z Konarskimi. Od 1772 r. liczba zakonników systematycznie spadała. Formalna likwidacja klasztoru nastąpiła w 1813 r., a ostatni zakonnik zmarł w 1818 r. Spośród zachowanych 30 jednostek aktowych 4 dotyczą organizacji i funkcjonowania klasztoru na które złożyły się: księga nadanych przywilejów, ewidencja braci zakonnych, inwentarz wyposażenia kościoła i klasztoru oraz protokół wizytacji biskupiej. Pozostałe akta to dokumentacja gospodarcza i finansowa dochodów uzyskiwanych z folwarków i lokat pieniężnych²¹.

Zakon reformatów w zasobie Archiwum reprezentują dwa zgromadzenia: w Łabiszynie, którego akta powstałe w latach 1774-1831, oraz w Pakości z lat [1686] 1777-1806. Reformaci wyodrębnili się z zakonu franciszkańskiego początkowo jako obserwanci. Całkowitą niezależność zapewniała im bulla „Ut sacra” papieża Eugeniusza IV z 1446 r. Pod koniec XVI w. pojawił się nowy kierunek zakładający ściśle przestrzeganie reguły franciszkańskiej. Reformaci zaangażowali się w zwalczanie innowierców, przede wszystkim braci polskich. Do Łabiszyna reformaci zostali sprowadzeni w 1627 r. przez wojewodę kaliskiego, Jana Opalińskiego, do usunięcia wpływów kalwińskich w mieście i okolicy. Początkowo posiadali drewniany kościół i zabudowania klasztorne, spalone wraz z posiadanymi dokumentami w 1687 r. Jako murowane odbudowano je do końca 1698 r. Klasztor był niszczone i odbudowywany po kolejnych pożarach w XVIII w. Po 1772 r. znalazł się pod nadzorem władz pruskich, które przejęły kontrolę nad majątkiem klasztornym, jego stanem osobowym. Zlikwidowany został przez władze pruskie w 1829 r. Budynki klasztorne przeznaczono na cele parafii i szkoły. Brak akt własnych klasztoru. Zachowane 4 jednostki aktowe zostały wytworzone przez administrację pruską w związku z nadzorem administracyjnym nad klasztorem i dotyczą jego stanu personalnego, zapisu na rzecz klasztoru, prywatnej skargi zakonnika i zwrotu akt klasztornych²².

Przywilej dla reformatów w Pakości wydał król Zygmunt III w 1631 r. Głównymi fundatorami byli właściciele miasta, Działyńscy. Na siedzibę klasztoru został przeznaczony zamek i ogród. Istniejące obiekty przebudowano. Powstał nowy kościół pod wezwaniem św. Bonawentury. W 1788 r. przy klasztorze otwarto szkołę średnią, głównie dla synów szlacheckich. Uległa ona likwidacji w 1822 r. Władze pruskie zakazały przyjmowania nowicjuszy i w 1837 r. trzech ostatni zakonnicy przeszli na emeryturę. Budynki klasztorne i kościół wraz z kalwarią przekazano gminie katolickiej. Zachowane 2 jednostki aktowe zostały

²¹ APB, Klasztor Paulinów w Topolnie, wstęp do inwentarza akt zespołu.

²² APB, Klasztor Franciszkanów-Reformatów w Łabiszynie, wstęp do inwentarza akt zespołu; I. Polkowski, *Historia majątności łabiszyńskiej*, Poznań 1876, s. 9.

wytworzone przez administrację pruską w związku z wykonywaniem nadzoru nad klasztorem i jego majątkiem²³.

Przechadzka archiwalna śladami klasztorowymi już na początku poszukiwań dała interesujące wyniki. W samych zespołach klasztorowych zauważono współistnienie dokumentów będących wytworem działalności zakonów z aktami wytworzonymi po 1772 roku przez władze pruskie, a związanymi ze sprawowaniem przez nie nadzoru nad zakonami w zakresie finansów oraz stanem i dopływem nowych zakonników. Zaskakująca okazała się dysproporcja stanów zachowania obu rodzajów dokumentacji. Informacji o klasztorach z czasów kasat jest niewątpliwie więcej, niż archiwaliów, których rodowód sięga średniowiecza. Całość tej dokumentacji, niezależnie od okresu jej wytworzenia, stanowi kompleks cennych źródeł mówiących o działalności, majątku, sposobie finansowania, składzie osobowym poszczególnych klasztorów i domów zakonnych.

Dysproporcje w ilości zachowanej dokumentacji oraz różnorodność aktów twórców w poszczególnych zespołach klasztorowych wynika ze skomplikowanych losów archiwaliów klasztorowych nierozzerwalnie zresztą związanych z losami samych zakonów.

W zasobie Archiwum Państwowego w Bydgoszczy nie zachowały się spisy archiwaliów klasztorowych powstałe w związku z kasatami ani akta ilustrujące ich losy w czasie przechowywania tych materiałów w archiwum suprymowanych klasztorów Wielkiego Księstwa Poznańskiego. Brakuje danych o zabezpieczeniu akt przez administrację pruską po kasacie zakonów oraz o sporządzanej tam ewidencji dokumentacji. Nie wszystkie archiwalia klasztorowe trafiły do archiwum prowincjonalnego. W ostatnich latach istnienia klasztorów i wkrótce po ich likwidacji nikt nie interesował się archiwaliami, co doprowadziło do zaginięcia ich części i spowodowało rozproszenie i zdekompletowanie dokumentacji. Część akt klasztorowych pozostawała w archiwach parafialnych. Zdarzały się przypadki, gdy posiadaczami archiwaliów klasztorowych stały się osoby prywatne bądź instytucje naukowe. Akta klasztoru Franciszkanów Reformatorów w Łabiszynie posiadali Skórczewscy w swej posiadłości w Lubostroniu. Administracja pruska kilka lat po likwidacji zakonu toczyła spór o ich zwrot²⁴. Drogą zakupów i darów część dyplomów klasztoru Kanoników Regularnych w Trzemesznie trafiła do zasobu biblioteki Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk²⁵ i Działyńskich w Kórniku²⁶.

²³ APB, Klasztor Reformatorów w Pakości, wstęp do inwentarza akt zespołu; *Dzieje Pakości*, Warszawa-Poznań 1978, s. 49, 66, 102.

²⁴ APB, Klasztor Franciszkanów-Reformatów w Łabiszynie, sygn. 4.

²⁵ APB, Klasztor Kanoników Regularnych w Trzemesznie, wstęp do inwentarza akt zespołu.

²⁶ Biblioteka Kórnicka Polskiej Akademii Nauk, Zbiór dokumentów, sygn. Dypl. 124.

Kompletowaniem rozproszonych archiwaliów klasztornych zajęły się w latach 1940-1942 władze okupacyjne, które zarekwirowały dokumentację z archiwów parafialnych oraz wymienionego wyżej Towarzystwa i przekazały do Archiwum Państwowego w Poznaniu. Akta konwentów z terenu byłej Rejencji w Bydgoszczy nadal są rozproszone. Nie podejmowano prac związanych z rozpoznaniem ich obecnego umiejscowienia. Z całą pewnością część z nich weszła do zasobu Archiwum Archidiecezji w Gnieźnie i tam są przechowywane²⁷.

Współwystępowanie w poszczególnych zespołach akt własnych klasztorów oraz akt wytworzonych po 1772 roku przez władze pruskie jest wynikiem prac niemieckich archiwistów w Archiwum Państwowym w Poznaniu (Staatsarchiv Posen), które przejęło akta klasztorne w 1869 r., zaś po 1880 r. akta urzędów pruskich. Połączono tam akta klasztorne z aktami administracyjnymi urzędów pruskich (kamer wojenno-domenalnych, urzędów domenalnych oraz rejencji) tworząc kolekcje akt dotyczących poszczególnych klasztorów²⁸.

Zainteresowanie władz pruskich klasztorami i ich majątkiem rozpoczęło się z chwilą pierwszego rozbioru Polski. Zapoczątkował on stopniowo przebiegającą akcję kasacyjną klasztorów. Od 1772 r. władze pruskie nakazały poszczególnym zakonom przygotować dokumentację ich stanu materialnego, zaś w roku następnym sporządzić dokładny opis zabudowań mieszkalnych i gospodarczych oraz wykazy personalne zakonników z coroczną ich aktualizacją. Rozporządzenia władz pruskich znalazły odzwierciedlenie w aktach klasztorów. Znajdują się w nich szczegółowe wykazy osobowe braci i służby klasztornej w formie tabelarycznych zestawień, informujące o dacie i miejscu urodzenia, dacie wstąpienia do klasztoru i pełnionej w nim funkcji. Wiele zachowanych spisów pochodzi z lat 1773-1806. Z tego okresu datuje się zdecydowana większość akt obrazujących stan majątkowy klasztorów. Na dokumentację finansową zakonów złożyły się archiwalia o różnicowanej postaci. Swój stan posiadania zakony dokumentowały wypisami z akt grodzkich i miejskich, zapisami testamentowymi na rzecz klasztoru, odpisami z akt gruntowych i hipotecznych, odpisami wyroków sądowych przy sprawach spornych, kontraktami i umowami, pokwitowaniami otrzymanych sum. Na podstawie uzyskanego materiału władze pruskie przygotowywały zestawienia tabelaryczne gruntów, posiadanych dóbr i uzyskanych z nich dochodów, praw majątkowych klasztoru, otrzymanych należności pieniężnych, lokowanych funduszy. Poza sumarycznymi zestawieniami gromadziły także szczegółowe dane o dobrach klasztornych, stąd też w aktach spotkać można opisy i oszacowania

²⁷ <http://www.archiwum.archidiecezja.pl/pl/katalog-on-line.html> (dostęp: 20.09.2016).

²⁸ Archiwum Państwowe miasta Poznania i województwa poznańskiego. *Przewodnik po zasobie archiwalnym*, Warszawa 1969, s. 362.

poszczególnych wsi i folwarków należących do majątku klasztornego oraz inwentarze dóbr.

Już w latach 70. XVIII w. klasztory zostały również zobowiązane do sporządzenia opisów zabudowań oraz wyposażenia budynków klasztornych i kościelnych, lecz tego typu informacje w aktach należą do rzadkości²⁹. W aktach znajduje się dokumentacja przybliżająca nieco wiedzę o różnorodnych mobiliach, remontach i naprawach budynków oraz zabudowaniach klasztornych. Do niej należą np. plany sytuacyjne zabudowań klasztornych, rzuty i widoki kościoła inowrocławskich franciszkanów, rejestry sprzętów kościelnych i klasztornych oraz opisy budynków. Następnym etapem tworzenia dokumentacji gospodarczo-finansowej nastąpił w latach bezpośrednio poprzedzających likwidację zakonów. Wówczas urzędy pruskie tworzyły kolejne zestawienia finansowe dotyczące stanu posiadania klasztorów. Ustalały wielkość kapitału należącego do klasztoru, zestawiały dochody oraz sporządzały zestawienia inwentarzowe. Informacje te były prawdopodobnie wykorzystywane podczas prowadzenia przez władze pruskie sporów i roszczeń majątkowych i finansowych o zwrot kapitału po likwidacji zakonów.

Po likwidacji klasztorów na terenie Rejencji Bydgoskiej budynki zakonne w wielu przypadkach zostały przeznaczone na cele edukacyjne, kościoły zaś przekazywano miejscowym parafiom. Procedura postępowania z dokumentacją po zlikwidowanych klasztorach wyglądała podobnie. Dokumenty i akta klasztorne przydatne wówczas do bieżącego administrowania w związku z przejściem na skarb państwa majątków klasztornych i toczącymi się sprawami roszczeniowymi, zostały złożone w Naczelnym Prezydium Prowincji Poznańskiej. Prowadzenie sporów i roszczeń majątkowo-finansowych o zwrot kapitału wymusiło na urzędach pruskich tworzenie własnej dokumentacji w tych sprawach. Po utracie znaczenia dla bieżącego administrowania akta klasztorne zostały przekazane, jak już wyżej wspomniano, do Archiwum Państwowego w Poznaniu. Archiwalia klasztorów z północnych terenów obwodu bydgoskiego: klasztor Augustianów w Chojnicach, Bernardynów w Nowem i Paulinów w Topolnie znajdowały się w Archiwum Państwowym w Gdańsku³⁰, gdzie nadano im podobny układ jak w Archiwum Poznańskim. Tak zarchiwizowane akta zostały przekazane do Archiwum Państwowego w Bydgoszczy w 1970 r.³¹

²⁹ Odnaleziono dane zaledwie dla ośmiu klasztorów, zob. dalej APB, wstępy do inwentarzy akt zespołów oraz inwentarze zespołów: Klasztor Karmelitów w Bydgoszczy, Klasztor Norbertanek w Strzelnie, Klasztor Franciszkanów w Inowrocławiu, Klasztor Cystersów w Koronowie, Klasztor Kanoników Regularnych w Wysokiej, Klasztor Karmelitów w Kcyni, Klasztor Paulinów w Topolnie, Klasztor Dominikanów w Żninie.

³⁰ Świadczą o tym dawne sygnatury zachowane na aktach.

³¹ APB, księga nabytków nr 47/1970.

Badanie przeszłości zakonów nie byłoby pełne bez penetracji źródłowej akt zespołów z nimi powiązanych. Kwerendą należałoby objąć akta urzędów pruskich, które po 1772 r. sprawowały kontrolę nad zakonami, później zaś dysponowały ich majątkiem i prowadziły sprawy roszczeniowe. Na dalszym zaś etapie poszukiwania źródłowe powinny zostać skierowane ku instytucjom, które były sukcesorem mienia poklasztornego. Informacje zdobyte podczas takiej kwerendy dotyczyć będą w głównej mierze kasaty zakonów oraz dziejów ich majątku. Ze względu na ponadregionalny charakter części zespołów archiwalnych odnaleźć w nich można również wzmianki o archiwaliach poklasztornych dotyczących innych terenów.

Jednym z zespołów administracji pruskiej, znajdującym się w zasobie Archiwum Państwowego w Bydgoszczy, a biorącym czynny udział w procesie kasacji zakonów, jest Deputacja Kamery Wojennej i Domen w Bydgoszczy z lat 1772-1806³². W aktach zespołu występują odpisy dokumentów dotyczących badania dochodów duchowieństwa, w tym karmelitów bydgoskich, kanoników regularnych w Trzemesznie, benedyktynów w Mogilnie, dominikanów w Żninie, które były już przedmiotem kwerend źródłowych³³.

Nieocenionym źródłem informacji o klasztorach są niewątpliwie akta Pruskiej Rejencji w Bydgoszczy z lat 1815-1919³⁴. Rejencja była bowiem tym urzędem, któremu przypadło przeprowadzić kasatę klasztorów na administrowanym obszarze. Ze względu na właściwość terytorialną urząd ten wykonywał władzę, także na terenach powiatów wielkopolskich, np. Chodzież, Czarnków, Piła, Wągrowiec, Witkowo. Zatem w aktach tego zespołu znajdują się informacje o klasztorach, których akt Archiwum Bydgoskie, zgodnie z archiwalną zasadą pertynencji terytorialnej, nie posiada. Będą one jednak źródłem komplementarnym w odniesieniu do archiwaliów klasztornych przechowywanych, zwłaszcza przez Archiwum Państwowe w Poznaniu. Rejencja funkcjonowała w oparciu o pracę 3 wyspecjalizowanych kompetencyjnie wydziałów: Spraw Wewnętrznych, Szkół i Kościołów oraz Domen, Lasów i Podatków Bezpośrednich. Wstępna kwerenda wykonana w aktach tego zespołu wskazała na obecność akt poklasztornych i kasacyjnych w Wydziale I Spraw Wewnętrznych. W tej części zespołu były to akta bezpośrednio dotyczące samej kasaty, np. klasztoru Franciszkanów w Gnieźnie lub dzierżawy dóbr poklasztornych należących do klasztoru Klarysek w Bydgoszczy oraz klasztoru Cystersów w Koronowie zawierające również opis majątku z lat 30. XIX w.

³² APB, Deputacja Kamery Wojennej i Domen w Bydgoszczy, nr zesp. 6/1.

³³ M. Hlebionek, *Sumariusz średniowiecznych i wczesnonowożytnych (do końca XVI w.) dokumentów z akt Deputacji Kamery Wojennej i Domen w Bydgoszczy*, „Ziemia Kujawska” 2008, t. 21, s. 59-88.

³⁴ APB, Rejencja w Bydgoszczy, nr zesp. 6/2, wstęp do inwentarza akt zespołu.

Zasadniczą bazą źródłową do badań nad losami klasztorów będą akta Wydziału II Szkół i Kościołów. Dotyczą one kilku klasztorów. Najbogatsza, licząca 38 jednostek archiwalnych, jest dokumentacja klasztoru Cystersów w Koronowie. Złożyły się na nią spory związane z użytkowaniem poklasztorowego przytułku z lat 1817-1820, uzgodnienia pomiędzy kościołem parafialnym i dysponentami masy poklasztornej dotyczące rozbudowy niektórych obiektów, archiwalia dotyczące rozliczeń kasowych i budżetowych z przyjęcia masy kapitałowej po klasztorze. Inna grupa akt dotyczy rozliczeń pożyczek zabezpieczonych na nieruchomościach poklasztornych z lat 1826-1849. Kilka poszytów dotyczy bydgoskiego klasztoru Bernardynów. Zachowana dokumentacja jest związana z adaptowaniem jego pomieszczeń na potrzeby ewangelickiego seminarium nauczycielskiego z lat 1836-1865 oraz przekazania kościoła klasztornego na kościół garnizonowy. Szczątkowy charakter mają materiały związane z procedurą likwidacji klasztoru Karmelitów w Bydgoszczy z lat 1816-1817. W aktach Rejencji w Bydgoszczy znajdują się również materiały dotyczące klasztoru i kościoła Jezuitów w Bydgoszczy. Zachowały się wykazy prebendarzy kościoła w latach 1815-1824, który był kościołem sukursalnym bydgoskiej fary pw. św. św. Marcina i Mikołaja, legat z 1698 r. oraz dokumentacja pożyczek udzielonych z funduszu masy poklasztornej. Pozostała zachowana w aktach Rejencji Bydgoskiej dokumentacja klasztorów ma charakter szczątkowy i zwykle jest to jeden do trzech poszytów. Materiały dotyczące klasztoru gnieźnieńskich Benedyktynów zawierają dokumentację organizacyjną klasztoru, zaś franciszkanów w Gnieźnie rozliczenia finansowe z 1828 r. Jedna teczka w aktach Rejencji dotyczy klasztoru Norbertanek w Strzelnie i zawiera również rozliczenia finansowo-majątkowe z 1826 r. Podobne w charakterze są trzy zachowane jednostki archiwalne dotyczące klasztoru Karmelitów w Kcyni, które zawierają korespondencję w sprawie przekazania kościoła klasztorowego miejscowej parafii z lat 1836-1866.

W Wydziale III Domen, Lasów i Podatków Bezpośrednich Rejencji znajduje się dokumentacja majątkowa i podatkowa miejscowości, w których ulokowane były klasztory. Zawiera ona szczegółowe opisy majątków sporządzone do celów wymiaru podatków, a niekiedy odpisy starszych dokumentów potwierdzających stan posiadania, także klasztorów³⁵.

W procesie kasacyjnym brały również udział, na co wskazują archiwalia klasztorne, starostwa powiatowe, w szczególności Inowrocław i Mogilno³⁶. Badając dzieje zakonów, nie można zatem ominąć penetracji źródłowej akt landratur pruskich³⁷.

³⁵ APB, Rejencja w Bydgoszczy – wstęp do inwentarza akt zespołu.

³⁶ APB, Klasztor Franciszkanów w Inowrocławiu, nr zesp. 6/435, Klasztor Benedyktynów w Mogilnie, nr zesp. 6/443.

³⁷ Pobieżne przeszukanie inwentarza zespołu Starostwo Powiatowe w Świeciu wykazało

Informacje o klasztorach znajdują się także w aktach urzędów domenalno-rentowych. W Archiwum Państwowym w Bydgoszczy zachowały się akta tylko czterech urzędów domenalnych, na terenie których działały konwenty: w Nowem, Świeciu, Tucholi i Kamieniu³⁸, tworzące wyodrębnione zespoły archiwalne. Większość akt wspomnianych urzędów ostatecznie znalazła się w zespole Rejencja w Bydgoszczy.

W poszukiwaniach źródłowych nie można pominąć akt instytucji, do których trafił majątek zlikwidowanych klasztorów. Jak już wyżej wspomniano, zabudowania klasztorne przeszły na skarb państwa, zazwyczaj na własność miast, które przeznaczały je na cele edukacyjne. Wyjątkiem był budynek klasztoru Cystersów w Koronowie, w którego pomieszczeniach zlokalizowano więzienie. Kościoły przekazywano zazwyczaj miejscowym parafiom, budynki klasztorne, jeżeli otrzymywała je parafia, zamieniano na mieszkania dla wikariuszy. W Inowrocławiu kościół pofranciszkański zamieniono na magazyn, a następnie fabrykę. Majątek poklasztorny bywał też rozparcelowywany dla kilku instytucji. Przykładem mogą być bydgoskie klaryski, których budynki przejęło miasto, część ogrodu, pola i łąki ze stawem rejencja, część gruntów nabył znany drukarz Andreas Grünauer, zaś kościół pozostał w gestii nadprezydenta prowincji, a wyposażenie kościelne podzielono między parafie³⁹. Niekiedy zabudowania poklasztorne burzono.

Dalsze poszukiwania akt, nie tylko kasacyjnych czy poklasztornych, ale zawierających informacje o konwentach, skupią się na aktach tych miast, w których rezydowały konwenty⁴⁰. Informacje, jakich należy oczekiwać w tego

obecność kilkunastu jednostek archiwalnych dotyczących klasztoru Bernardynów w Nowem i Paulinów w Topolnie. W przypadku konwentu w Nowem, stanowią one istotne uzupełnienie informacji, bowiem w aktach klasztornych zachowała się tylko jedna jednostka. W okresie pruskim powiat świecki i chojnicki znajdowały się w Rejencji Kwidzyńskiej, dlatego też informacji o konwentach znajdujących się na tym terenie należałoby szukać również w Archiwum Państwowym w Elblągu z siedzibą w Malborku, zob. HYPERLINK http://baza.archiwa.gov.pl/sezam/index.php?l=pl&mode=showzesp&zespoly_id=10347 (dostęp: 20.09.2016).

³⁸ APB, Urząd Domenalno-Rentowy w Nowem, pow. Świecie, nr zesp. 6/34, Urząd Domenalno-Rentowy w Kamieniu, pow. Złotów, nr zesp. 6/35, Urząd Domenalno-Rentowy w Świeciu, nr zesp. 6/36, Urząd Domenalno-Rentowy w Tucholi, nr zesp. 6/38.

³⁹ APB, Klasztor Klarysek w Bydgoszczy, wstęp do inwentarza akt zespołu.

⁴⁰ APB, Akta miasta Bydgoszczy, nr zesp. 6/189, Akta miasta Kcyni, pow. Szubin, nr zesp. 6/191, Akta miasta Koronowa, pow. Bydgoszcz, nr zesp. 6/192, Akta miasta Łabiszyna, pow. Szubin, nr zesp. 6/193, Akta miasta Łobżenicy, pow. Wyrzysk, nr zesp. 6/194, Akta miasta Nowego, pow. Świecie, nr zesp. 6/196, Akta miasta Wysokiej, pow. Wyrzysk, nr zesp. 6/201, Akta miasta Chojnic, nr zesp. 6/1675 oraz APB, Oddział w Inowrocławiu, Akta miasta Inowrocławia, nr zesp. 7/57, Akta miasta Mogilna, nr zesp. 7/61, Akta miasta Pakości, pow. Inowrocław, nr zesp. 7/60, Akta miasta Strzelna, pow. Mogilno, nr zesp. 7/62, Akta miasta Trzemeszna, pow. Mogilno, nr zesp. 7/63, Akta miasta Żnina, nr zesp. 7/64.

rodzaju dokumentacji, dotyczyć będą prawdopodobnie remontów i stanu obiektów szkolnych i kościelnych, ich uposażenia oraz gruntów przejętych przez miasto. Wstępne poszukiwania, przeprowadzone na podstawie inwentarza zespołu Akta miasta Bydgoszczy, potwierdziły występowanie informacji o wskazanej treści. W odnalezionych archiwaliach znalazł się inwentarz klasztoru bydgoskich Klarysek z lat 1825-1833, dokumentacja remontowa obiektów kościelnych, sprawy dzierżaw gruntów poklasztornych i przekazania obiektów na cele szkolne.

Poza miastami bezpośrednim sukcesorem mienia klasztorowego, jak również aktowego, były parafie. W aktach zespołów parafialnych, przypuszczalnie, mogą się pojawić informacje o stanie i uposażeniu kościołów poklasztornych. Nieprzewidziany efekt przyniosła kwerenda w zespole Dekanat Nakielski w Nakle⁴¹, w którym znajdują się akta parafialne, w tym parafii w Wysokiej. W jej wyniku odnaleziono szczegółowy inwentarz nieruchomości i ruchomości konwentu kanoników regularnych z lat 1832 i 1838. Nieoczekiwane informacje o bydgoskich klasztorach Karmelitów i Jezuitów pojawiły się również w aktach zespołu parafia katolicka św. św. Marcina i Mikołaja w Bydgoszczy⁴². Znajdują się tam głównie odpisy dokumentów wymienionych konwentów, ale również wykaz sreber przekazanych przez karmelitów na potrzeby insurekcji kościuszkowskiej w 1794 r.

Być może poszukiwania należałoby jeszcze rozszerzyć o zespoły, które bezpośrednio nie uczestniczyły w likwidacji klasztorów i nie przejęły ich majątków, ale zawierają informacje o dobrach konwentów czy raczej o ich dalszym losie. Zespołem takim jest niewątpliwie Pruska Komisja Generalna dla Prowincji Zachodnio-Pruskiej i Poznańskiej w Bydgoszczy⁴³, powołana do realizacji reformy agrarnej z 1811 r. Zakres terytorialny tego zespołu jest ponadregionalny. Obejmuje cztery rejencje: poznańską, bydgoską, gdańską i kwidzyńską. Trudno jednoznacznie ocenić, jaka jest wartość badawcza akt tego zespołu dla rozpatrywania zagadnień związanych z majątkiem poklasztornym. Niewątpliwie poświadczają one jego dysponenta, ale tylko w kontekście użytkowania posiadanych przez niego gruntów i obrotu nimi oraz regulacji finansowych z tym związanych. Zespół Komisja Generalna w Bydgoszczy zawiera niezastąpiony materiał do badań stosunków własnościowych. Zatem mogą znaleźć się tam informacje o wielkości majątku poklasztorowego i jego kolejnych właścicielach. W związku z powyższym mogą służyć jako źródło zastępcze i uzupełniające.

⁴¹ APB, Dekanat Nakielski w Nakle, pow. Wyrzysk, nr zesp. 6/214.

⁴² APB, Parafia św. Marcina i Mikołaja w Bydgoszczy, nr zesp. 6/215.

⁴³ APB, Pruska Komisja Generalna dla Prowincji Zachodnio-Pruskiej i Poznańskiej w Bydgoszczy, nr zesp. 6/52.

Do rozpoznania dalszego losu obiektów poklasztornych posłużyć może również dokumentacja Urzędu Wojewódzkiego Pomorskiego w Toruniu⁴⁴ działającego w latach 1920-1939. Przy pomocy dokumentacji tego zespołu można ustalić kolejnych właścicieli budynków, jak również stan zachowania zabudowań poklasztornych, potwierdzony niekiedy fotografiami. Informacje na ten temat pojawiały się jednak obok innych spraw prowadzonych przez urząd, a nie stanowiły jego meritum.

Ślady klasztorów w zasobie Archiwum Państwowego w Bydgoszczy są liczne, mniej lub bardziej wartościowe, czasami lakoniczne, ale składają się na obraz działalności konwentów oraz ich losów. Niewątpliwie największą wartość źródłową spośród bydgoskich archiwaliów posiadają akta poszczególnych klasztorów. Pozostała dokumentacja stanowi ich uzupełnienie, choć w sytuacji, gdy akta klasztorne nie zachowały się lub zachowały tylko fragmentarycznie, niewątpliwie zyskuje na znaczeniu badawczym.

Archiwalia klasztorne należą do najstarszych i najciekawszych obiektów w zasobie. Przechowywane są ze szczególną pieczołowitością i rzadko bywają obiektem publicznej prezentacji. Wprowadzają w świat już dawno zapomniane. Dają niezwykłą wiedzę, lecz trzeba wiedzieć, gdzie i jak szukać.

Records related to the history of monasteries in the National Archive of Bydgoszcz

keywords: National Archive, Bydgoszcz, monasteries, archives

Summary

In the area covered by the activity of the National Archive in Bydgoszcz during the Old-Polish period there were thirty monasteries and convents. The storage of the Bydgoszcz institution features archives of 21 monasteries. They include monasteries of the Bernardines, Jesuits, Carmelites and the Poor Clare Sisters in Bydgoszcz. In addition to this archive, it collects archives of the Dominican monasteries in Brześć Kujawski and Żnin, the Augustinians of Chojnice and Łobżenica-Górka Klasztorna, the Franciscan monastery of Inowrocław, the Carmelite monasteries in Kcynia and Markowice, the Reformati monasteries in Łabiszyn and Pakość, the Bernardine monasteries in Łobżenica and Nowe, the Pauline monastery in Topolno, the monastery of the Canons Regular in Trzemeszno and Wysoka, and the Cistercian monastery of Koronowo. The oldest documents have been preserved in the archives of the Benedictine monastery in Mogilno (1179) and the convent of the Norbertine Sisters in Strzelno (1193). The monastery records kept

⁴⁴ APB, Urząd Wojewódzki Pomorski w Toruniu, nr zesp. 6/4.

in the Archive feature some very valuable old documents. The majority of them were made on parchment, i.e. dressed leather, using goatskin, lambskin and calfskin. Later documents were written on handmade paper. Parchment documents (royal, ducal, papal, clerical) or paper documents were frequently accompanied with wax seals or embossed seals pressed through paper. The authors present a brief history of the mentioned religious orders and contents of the archives preserved. They also describe other archival records regarding the mentioned orders.

Materialien zur Geschichte der Klöster in den Beständen des Staatsarchivs in Bydgoszcz

Schlüsselwörter: Staatsarchiv, Bydgoszcz, Klöster, Archivalien

Zusammenfassung

Auf dem jetzt durch das Staatsarchiv in Bydgoszcz verwalteten Gebiet gab es in der altpolnischen Zeit 30 Konvente. In den Lagerräumen der Anstalt in Bydgoszcz werden heutzutage Archivalien aus 21 Klöstern aufbewahrt. Das sind Bernhardiner-, Jesuiten-, Karmeliten- und Klarissinnenklöster in Bydgoszcz. Außerdem sammelt das Archiv Archivalien aus den Dominikanerklöstern in Brześć Kujawski und Żnin, den Augustinerklöstern in Chojnice und Łobżenica-Górka Klasztorna, dem Franziskanerkloster in Inowrocław, den Karmelitenklöstern in Kcynia und Markowice, den Klöstern des franziskanischen Reformordens in Łabiszyn und Pakość, den Bernhardinerklöstern in Łobżenica und Nowe, dem Paulinerkloster in Topolno, den Klöstern der Regularkanoniker in Trzemeszno und Wysoka und dem Zisterziensterkloster in Koronowo. Die ältesten Dokumente erhielten sich in den Unterlagen des Benediktinerklosters in Mogilno (1179) und des Prämonstratenserinnenklosters in Strzelno (1193). In den im Archiv aufbewahrten klösterlichen Akten befinden sich die ältesten Materialien, und zwar Dokumente. Die meisten davon wurden auf dem Pergament, d.h. auf der Ziegen-, Lamm- oder Kalbshaut ausgestellt. Als Schreibmaterial für jüngere Papierdokumente galt geschöpftes Papier. Pergamentdokumente (königliche, fürstliche, päpstliche Dokumente sowie Dokumente der Geistlichen) oder Papierdokumente waren recht häufig mit durch das Papier ausgeprägten Wachs- oder Oblaten-siegeln versehen. Autorinnen stellen eine kurze Geschichte der oben erwähnten Ordensgemeinschaften und die Inhaltsquelle der erhaltenen Archivalien dar. Sie verweisen ebenfalls auf andere Archivmaterialien in Bezug auf die Problematik der geschilderten Klöster.